

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	7
1. BEZPIECZEŃSTWO PROCESOWE.....	11
1.1. Bezpieczeństwo procesowe drogą do nowoczesności	11
1.2. Bezpieczeństwo procesowe integralną częścią inżynierii procesowej	14
1.3. Paradygmaty bezpieczeństwa procesowego	17
1.4. Literatura do rozdziału 1	19
2. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PRZEMYSŁU PROCESOWEGO.....	20
2.1. Specyfika przemysłu procesowego	20
2.2. Przegląd zagrożeń procesowych	28
2.2.1. Podstawowe pojęcia	28
2.2.2. Źródła zagrożeń procesowych	36
2.2.3. Klasyfikacja zagrożeń procesowych	41
2.3. Filozofia zapewnienia bezpieczeństwa w instalacjach procesowych	49
2.4. Literatura do rozdziału 2	54
3. STRUKTURA I CHARAKTERYSTYKA WARSTW ZABEZPIECZEŃ	57
3.1. Pojęcie barier i funkcji bezpieczeństwa	57
3.2. Klasyfikacja barier bezpieczeństwa	58
3.3. Charakterystyka działania warstw zabezpieczeń.....	62
3.3.1. Podstawowe miary niezawodności	63
3.3.2. Struktura niezawodnościowa	69
3.4. Źródła danych dotyczących częstości awarii i prawdopodobieństwa błędów ludzkich	80
3.5. Efektywność działania systemów ochronnych i przeciwdziałających	86
3.6. Wskaźniki ilościowe charakteryzujące bariery bezpieczeństwa	88
3.6.1. Cechy warstw zabezpieczeń	88
3.6.2. Ocena sprawności działania NWZ	92
3.6.3. Warstwy zabezpieczeń w przemyśle procesowym	94
3.6.3.1. Warstwa zapobiegania	94
3.6.3.2. Warstwa ochrony	116
3.6.3.3. Warstwa przeciwdziałania	118
3.6.3.4. Wpływ warstw zabezpieczeń na poziom ryzyka procesowego..	119
3.7. Literatura do rozdziału 3	122

---

4. ZARZĄDZANIE RYZYKIEM PROCESOWYM W PRZEMYŚLE	125
4.1. Proaktywne zarządzanie ryzykiem.....	125
4.2. Pojęcie ryzyka.....	127
4.3. Źródła i receptory ryzyka	140
4.4. Miary ryzyka procesowego	144
4.4.1. Ilościowe wskaźniki ryzyka procesowego	144
4.4.2. Półilościowe wskaźniki ryzyka.....	152
4.4.3. Kryteria akceptacji ryzyka	163
4.4.4. Analiza kosztów i korzyści w obszarze ryzyka.....	170
4.4.5. Decyzje dotyczące dopuszczalności ryzyka oparte o analizę koszt- zysk	172
4.5. System zarządzania ryzykiem procesowym	174
4.5.1. Ogólny model systemu zarządzania ryzykiem procesowym	174
4.5.2. Przegląd metod analizy zagrożeń i ryzyka	180
4.5.3. Wybrane metody identyfikacji zagrożeń – HAZID	182
4.5.4. Lista reprezentatywnych zdarzeń awaryjnych RZA	188
4.5.5. Wpływ zabezpieczeń na wybór scenariuszy RZA	192
4.5.6. Scenariusze awaryjne dla zdarzeń RZA.....	196
4.5.6.1. Metoda drzewa błędu	200
4.5.6.2. Metoda drzewa zdarzeń.....	214
4.5.6.3. Model „bow-tie”	221
4.5.6.4. Typowe zdarzenia awaryjne występujące w przemyśle procesowym	222
4.5.7. Obliczanie możliwości wystąpienia zdarzeń RZA (<i>frequency analysis</i>)...229	
4.5.8. Obliczenie wielkości skutków uwolnień substancji chemicznych	234
4.5.9. Obliczanie wskaźników ryzyka.....	246
4.5.10. Jakość analizy zagrożeń i oceny ryzyka procesowego.....	247
4.6. Zarządzanie ryzykiem w procesach decyzyjnych dotyczących ZDR	253
4.6.1. Strategie zarządzania ryzykiem	254
4.6.2. Obliczanie efektów domino	257
4.6.3. Zastosowanie analizy stref zagrożeń do planowania przestrzennego....269	
4.6.4. Zapewnienie bezpieczeństwa w transporcie substancji niebezpiecznych	274
4.6.5. Bezpieczeństwo transportu rurociągowego substancji niebezpiecznych poza terenem zakładu.....	276
4.7. Literatura do rozdziału 4	288

---

5. ZARZĄDZANIE BEZPIECZEŃSTWEM PROCESÓW PRZEMYSŁOWYCH.....	294
5.1. System zarządzania bezpieczeństwem procesowym.....	294
5.2. Kultura bezpieczeństwa	300
5.2.1. Historyczny rozwój poziomu bezpieczeństwa.....	301
5.2.2. Warunki tworzenia kultury bezpieczeństwa	302
5.2.3. Wskaźniki oceny kultury bezpieczeństwa	307
5.2.4. Sygnały niedostrzegania zagadnień kultury bezpieczeństwa.....	309
5.3. Pomiar i ocena sprawności systemu zarządzania bezpieczeństwem	311
5.4. Zarządzanie w sytuacjach awaryjnych i zagadnienie ochrony obiektów przemysłowych.....	315
5.4.1. Granice sytuacji awaryjnej	315
5.4.2. System zarządzania awaryjnego	317
5.4.3. Środki techniczne wykorzystywane w sytuacjach awaryjnych	320
5.5. Zagadnienia bezpieczeństwa i ochrony obiektów procesowych (<i>safety and security</i>).....	326
5.6. Literatura do rozdziału 5	332
6. METODY ANALIZ ZAGROŻEŃ I RYZYKA WYKORZYSTYWANE W AWZ	335
6.1. Scenariusz awaryjny	335
6.2. Dane wynikające z analizy zagrożeń procesowych (AZP) na potrzeby AWZ	339
6.3. Ogólny model obliczeniowy stosowany w AWZ	344
6.4. Przykłady	346
6.5. Literatura	355
7. ANALIZA WARSTW ZABEZPIECZEŃ, AWZ	356
7.1. Proces wykonania analizy AWZ.....	356
7.1.1. Identyfikacja reprezentatywnych zdarzeń awaryjnych RZA.....	356
7.1.2. Metody wyznaczania wielkości skutków oraz kryteria oceny wskaźnika ryzyka	359
7.1.3. Opracowanie scenariusza awaryjnego RSA	363
7.1.3.1. Identyfikacja zdarzenia inicjującego, czynników warunkujących i umożliwiających.....	363
7.1.3.2. Częstość występowania zdarzeń inicjujących, warunkujących i umożliwiających	368
7.1.4. Identyfikacja pierwszej pary: zdarzenie inicjujące – skutki	374
7.1.5. Identyfikacja NWZ i charakterystycznych wartości PFD	374
7.1.6. Określenie częstości występowania scenariusza RSA.....	379
7.1.7. Proces decyzyjny w zakresie dopuszczalności ryzyka dla RSA	381

7.2. System ekspercki do identyfikacji zdarzeń RZA – ExSysAWZ	382
7.3. Zastosowanie AWZ dla innych celów	384
7.4. Zastosowanie AWZ do oceny ryzyka wybuchowego na stanowisku pracy	385
7.5. Zalety i wady AWZ.....	394
7.6. Programy komputerowe	397
7.6.1. Program AWZ.....	397
7.6.2. Program ExSysAWZ.....	400
7.6.3. Program ExAWZ	401
7.7. Przykłady analizy AWZ	402
7.7.1. Przykład 1 – Analiza AWZ dla przykładu 6.4.1.....	402
7.7.2. Przykład 2 – analiza ryzyka dla magazynowania izobutanu.....	404
7.7.3. Przykład 3. Ocena zapewnienia bezpieczeństwa dla kolumny destylacyjnej	412
7.7.4. Przykład 4 – Analiza zagrożeń procesowych dla instalacji procesowej	419
7.7.5. Przykład 5 – Ocena ryzyka wybuchowego ATEX	440
7.8. Literatura	447
8. KSZTAŁCENIE I SZKOLENIE W BEZPIECZEŃSTWIE PROCESOWYM	450
8.1. Wprowadzenie	450
8.2. Kształcenie w zakresie bezpieczeństwa procesowego.....	451
8.3. Szkolenie	454
8.4. Symulatory procesowe i programy komputerowe.....	456
8.5. Szkolenie wirtualnych sytuacji awaryjnych.....	458
8.6. Zarządzanie wiedzą	459
8.7. Rola specjalistów bezpieczeństwa procesowego.....	461
8.8. Źródła wiedzy z dziedziny bezpieczeństwa procesowego	463
8.9. Literatura	466
SKRÓTY I SYMBOLE	468
SYMBOLE	470
POSŁOWIE.....	472
Król i Księżniczka.....	473
NOTKA BIOGRAFICZNA.....	478
SPIS ILUSTRACJI.....	480
SPIS TABEL.....	486

PRZEDMOWA

Dyrektywa Unii Europejskiej Seveso III została wprowadzona w 2015 r. do polskiego prawa poprzez Ustawę Prawo Ochrony Środowiska. Dotyczy zapobiegania poważnym awariom w przemyśle i stawia wymagania przeprowadzenia oceny zapewnienia bezpieczeństwa dla pracowników i środowiska, poprzez wykonanie analizy zagrożeń i ocenę ryzyka. W tym zakresie, intensywnie rozwijająca się w ostatnich 30 latach nauka o bezpieczeństwie procesowym, wypracowała liczne metody analityczne i narzędzia wspomagające, które w zależności od potencjału zagrożeń mogą z powodzeniem wypełnić to zadanie.

Zakres tych zagadnień jest ogromny, a dostępna wiedza w tym zakresie w Polsce, choć istnieje, ale jest rozproszona, a także śmiał twierdzić, że jest niewystarczająca. Wydział Inżynierii Procesowej i Ochrony Środowiska Politechniki Łódzkiej już ponad 20 lat temu wprowadził zagadnienia bezpieczeństwa procesowego w proces kształcenia studentów oraz podjął program badań naukowych. Szczególną naszą troską było rozwinięcie Studiów Podyplomowych „Bezpieczeństwo Procesów Przemysłowych” prowadzonych przez Katedrę Inżynierii Bezpieczeństwa Pracy.

Celem niniejszej książki jest przybliżenie procesu oceny zapewnienia bezpieczeństwa w procesach produkcyjnych z udziałem substancji chemicznych i pomoc inżynierom prowadzącym zakłady chemiczne w uzyskiwaniu ich celów w zakresie bezpieczeństwa i ochrony środowiska, które jednoznacznie stanowią podstawę zapobiegania stratom. Zadanie to jest rozwiązywane poprzez ustalanie relacji między występującymi zagrożeniami a stosowanymi warstwami zabezpieczeń. Relacje w ujęciu tej książki, reprezentuje poziom ryzyka procesowego. Te trzy zagadnienia, tj. zagrożenia-zabezpieczenia-ryzyko (Z-Z-R) stanowią treść tej książki. Ustaleniem szczegółowym tej relacji zajmuje się proces zarządzania ryzykiem, a szczególne miejsce zajmuje metoda analityczna zwana Analizą Warstw Zabezpieczeń (AWZ), która stanowi podstawową metodę analizy i oceny ryzyka procesowego prezentowaną w tej książce.

Książka jest poświęcona wielkotonażowym procesom przemysłowym, w których występują substancje chemiczne oraz następują chemiczne i fizyczne procesy ich przetwarzania w użyteczne produkty. Bezpieczeństwo tych procesów wymaga:

- 1 – ograniczenia do minimum awarii technicznych urządzeń przemysłowych tworzących instalacje przemysłowe, wówczas mówimy o tzw. bezpieczeństwie technicznym,
- 2 – zapobiegania i przeciwdziałania czynnikom zagrożeń decydujących o przebiegu procesu, co nazywamy bezpieczeństwem procesowym,

---

3 – unikania ekspozycji ludzi i środowiska na oddziaływanie czynników zagrożeń, wynikających z właściwości substancji chemicznych, wówczas będziemy mówić o bezpieczeństwie chemicznym.

A więc, pod tytułem tej książki „Bezpieczeństwo procesów przemysłowych” zawiera się zintegrowane podejście obejmujące wszystkie te trzy obszary bezpieczeństwa. Nie mniej jednak, z uwagi na złożoność i obszerność tych zagadnień, nasza uwaga będzie zwrócona przede wszystkim na bezpieczeństwo procesowe.

Niniejsza książka zawiera osiem głównych rozdziałów. Po wprowadzeniu w rozdziale 1 rozdział 2 dokonuje przeglądu zagrożeń procesowych, które mogą wystąpić w instalacjach procesowych wskutek uwolnienia substancji chemicznych. Zagadnienie to może pomóc w określaniu rodzaju i wielkości skutków, niezbędnych do oceny ryzyka. W rozdziale 3 scharakteryzowano system warstw zabezpieczeń stosowany w przemyśle procesowym i chemicznym. Podano rodzaje warstw zabezpieczeń oraz miary określające ich niezawodność i efektywność działania.

Rozdział 4 dotyczy zarządzania ryzykiem, a szczególnie omawia metody i narzędzia analiz zagrożeń i ryzyka oraz zwraca uwagę na scenariusze awaryjne, ich strukturę oraz metody ich identyfikacji jako podstawowy element służący do wykonania analizy AWZ. Omówiono również inne zastosowania zarządzania ryzykiem w procesach decyzyjnych dotyczących zakładów dużego ryzyka (ZDR), np. zagadnienie bezpiecznych odległości, efekty domino oraz ocenę ryzyka w transporcie drogowym i rurociągowym.

W rozdziale 5 wprowadzono omówienie podstawowych zagadnień związanych z systemem zarządzania bezpieczeństwem, a szczególnie z kulturą bezpieczeństwa w dużej mierze odpowiedzialną za kształtowanie poziomu bezpieczeństwa oraz marki firmy. Dla uwypuklenia ważności zagadnień zarządzania w sytuacjach awaryjnych podano środki techniczne służące do tego celu, a także przedstawiono aktualne zagadnienia bezpieczeństwa i ochrony obiektów procesowych. Rozdziały 6 i 7 omawiają szczegółowo analizę warstw zabezpieczeń AWZ. Podano metody analiz zagrożeń i ryzyka wykorzystywane w metodzie AWZ oraz przedstawiono kluczowy zbiór informacji i danych, gdzie określono specyfikę metody AWZ, jej strukturę i sposób wykonania wraz z niezbędnymi danymi ilościowymi. Pozwala to na określenie (obliczenie) częstości występowania scenariusza awaryjnego RZA oraz potencjalnych wielkości skutków w postaci skategoryzowanych kategorii, a to z kolei daje możliwość oceny ryzyka dla konkretnego scenariusza awaryjnego, a następnie globalną ocenę ryzyka dla całej instalacji. W dalszej części tego rozdziału pokazano zastosowanie analizy AWZ w innych zadaniach zarządzania ryzykiem, wraz z podaniem zalet i wad tej metody. Rozdział 7 również demonstruje kilka przykładów studialnych procesu zastosowania zarządzania ryzykiem do oceny zapewnienia bezpieczeństwa procesowego. Ponadto, inne przykłady obliczeniowe są zawarte we wszystkich wyżej wymienionych rozdziałach.

W rozdziale 8 omówiono zagadnienia kształcenia i szkolenia, wskazując na nowe, perspektywiczne metody, które mogą istotnie wspomagać te ważne czynniki stanowiące niezbędny element systemu zarządzania bezpieczeństwem.

Niniejsza książka nie ma charakteru monografii naukowej, gdzie zwykle przedstawiamy prawa i teorie naukowe poparte dowodami badawczymi. W zakresie zarządzania bezpieczeństwem

---

i ryzykiem liczą się przede wszystkim zagadnienia praktyczne związane z wykorzystaniem metod analiz zagrożeń i oceny ryzyka procesowego. Dlatego też, pisząc tę książkę starałem się wybrać, zalecić i zilustrować przykładami takie metody, które mają duże potwierdzenie doświadczalno-teoretyczne oraz można je możliwie szybko zastosować w praktyce bezpieczeństwa procesowego zakładów dużego ryzyka oraz wykorzystać w procesie kształcenia i szkolenia. W ostatnim czasie ukazało się wznowienie monografii „*Lee’s Loss Prevention in Proces Industries, Hazard Identification, Assessment and Control*” wydanej przez Profesora Sam Mannan z Texas A&M University, która szeroko i wyczerpująco rozwija wszystkie zagadnienia bezpieczeństwa procesowego i może być źródłem wielu informacji i wiedzy na ten temat.

Główną przyczyną opracowania tej książki była potrzeba uzupełnienia i aktualizacji polskiej literatury technicznej z przeznaczeniem dla Studentów Studiów Podyplomowych „Bezpieczeństwo Procesów Przemysłowych” oraz Studentów Wydziału Inżynierii Bezpieczeństwa Pracy w Politechnice Łódzkiej. Wydaje się, że książka ta będzie przydatna również dla Studentów Szkoły Głównej Służby Pożarnej w Warszawie oraz innych uczelni technicznych. Zawartość książki w dużej mierze odzwierciedla potrzeby programowe tych Studiów, a jej treść została wzbogacona przez inżynierów zatrudnionych w przemyśle, będących słuchaczami naszych Studiów Podyplomowych. To ich wiedza i doświadczenie, znacznie upraktyczniło książkę pisaną przez nauczyciela akademickiego. Dlatego bardzo dziękuję naszym absolwentom, inżynierom i strażakom, którzy ukończyli Studia Podyplomowe „Bezpieczeństwo Procesów Przemysłowych” w latach 1997-2016.

Książka jest przeznaczona dla analityków bezpieczeństwa procesowego przygotowujących dokumentację SEVESO, dla projektantów, inżynierów procesowych prowadzących instalacje procesowe i wdrażających nowe rozwiązania technologiczno-procesowe oraz zagadnienia zarządzania bezpieczeństwem, dla specjalistów z dziedziny ochrony pożarowej i ochrony środowiska a także dla brokerów ubezpieczeniowych. Może być również użyteczna dla wykładowców bezpieczeństwa procesowego, studentów inżynierii bezpieczeństwa pracy, inżynierii chemicznej i procesowej, ochrony środowiska oraz nowego kierunku kształcenia w zakresie zarządzania kryzysowego.

Obecnie chcę wyrazić szereg podziękowań dla instytucji i osób, które przyczyniły się do wydania tej książki. Na początek pragnę wymienić dwa polskie zakłady należące do grupy ORLEN, tj. PKN ORLEN SA i ANWIL SA, które są głównymi sponsorami tej książki i wsparły finansowo ten projekt, przy czym książkę tę dedykuję szczególnie inżynierom ANWIL SA, którzy obchodzą jubileusz 50-lecia. Nie bez znaczenia była zachęta i pomoc o różnym charakterze zakładów Grupy Azoty, Lotos SA, PZU-Lab, jak i firmy ASE Sp. z o.o. wydającej Magazyn Ex oraz Spółki BMP Sp. z o.o. redagującej kwartalnik Chemia Przemysłowa.

Bardzo dziękuję Panom recenzentom, prof. Kazimierzowi Lebeckiemu i prof. Romanowi Zarzyckiemu za wnikliwie i konstruktywne recenzje tej książki. Dziękuję Pani mgr inż. Annie Aulak za współpracę w zakresie przygotowania graficznego oraz Panu dr inż. Romualdowi Żyła za redakcję techniczną monografii.

Na zakończenie chciałabym również wymienić i gorąco podziękować mojej żonie Dobrochnie Markowskiej za cierpliwość, wyrozumiałość i wsparcie jakie uzyskiwałem w trakcie jej pisania.